

BERTRAND
RUSSELL
CREDINȚA
UNUI OM LIBER
Scrisori esențiale – vol. 1

Editori: Robert E. Egner și Lester Denonn
Cu o introducere de John G. Slater

Traducere din limba engleză
de Dan Crăciun

Introducere de John G. Slater	9
Prefață de Bertrand Russell	17
Introducerea editorilor	19
Remarci epigramatice din scrierile lui Bertrand Russell	22
Lista cronologică a principalelor lucrări scrise de Bertrand Russell	26
Cronologia vieții lui Bertrand Russell	30
Mulțumiri	35
Gânduri despre Bertrand Russell	37
Partea I. Digresiuni autobiografice	41
Capitolul 1. Reminiscențele mele religioase	43
Capitolul 2. Evoluția mea spirituală	51
Capitolul 3. Adaptare: un rezumat autobiografic	72
Capitolul 4. De ce m-am apucat de filosofie	79
Partea a II-a. Omul de litere, laureat al Premiului Nobel (eseuist și autor de proză scurtă)	85
Capitolul 5. Cum scriu	87
Capitolul 6. Credința unui om liber	92

Capitolul 7. Un breviar de rebuturi intelectuale	102
Capitolul 8. Coșmarul metafizicianului: <i>Retro me Satanas</i>	141
Partea a III-a. Psihologul	147
Capitolul 9. Legi cauzale psihologice și fizice	149
Capitolul 10. Adevăr și falsitate	162
Capitolul 11. Cunoașterea din punct de vedere behaviorist	185
Partea a IV-a. Filosoful culturii: Orient și Occident	195
Capitolul 12. Civilizația chineză și cea occidentală, privite în contrast	197
Capitolul 13. Idealuri orientale și occidentale de fericire	209
Partea a V-a. Filosoful moralei	219
Capitolul 14. Stiluri în etică	221
Capitolul 15. Locul sexului printre valorile umane	229
Capitolul 16. Etica individuală și cea socială	238
Capitolul 17. „Ce cred eu“	253
Capitolul 18. Universul mintal în expansiune	289
Partea a VI-a. Metafizicianul	301
Capitolul 19. Materialismul, trecut și prezent	303
Capitolul 20. Limbaj și metafizică	316
Capitolul 21. Îndepărțarea de Pitagora	324

Introducere de John G. Slater

Scrierile esențiale ale lui Bertrand Russell au fost publicate prima oară în 1961. Deși Russell a scris o prefată a volumului, nu s-a implicat nicicum în selecția conținutului acestuia; acea descurajantă sarcină le-a revenit editorilor săi, Robert Egner și Lester Denonn. Importanța cărții rezidă în faptul că oferă o imagine a preocupărilor cuprinzătoare și diverse ale lui Russell. Dacă vreun autor din secolul XX este un enciclopedist, atunci acela este Russell. Unica ramură tradițională a filosofiei despre care nu a scris este estetica. Într-o scrisoare către Lucy Donnelly, din 19 octombrie 1913, îi spunea că eleva pe care aceasta i-a trimis-o de la Bryn Mawr s-a răzgândit și că dorea să studieze estetica. Din păcate, la Cambridge nu era nimeni care ar fi putut să-i fie de folos în acest domeniu. „Sunt sigur că estetica savantă este un moft“, a scris el, „și că ar trebui să fie o chestiune de literatură și de gust mai degrabă decât știință. Dar nu știu dacă să-i spun acest lucru.“ Nu-i de mirare, aşadar, că nu a scris niciodată în această arie tematică.

Vastele preocupări ale lui Russell au evoluat de-a lungul anilor. De la bunica lui a căpătat pasiunea pentru istorie și interesul față de politică, sub toate aspectele ei. Din partea unui Russell era de așteptat să fie interesat de problemele politice și să-și facă opinii cunoscute. Russell a scris despre o năucitoare diversitate de controverse publice, începând cu libertatea comerțului sau votul feminin și sfârșind cu asasinarea lui Kennedy și războiul din Vietnam. Niciuna dintre aceste scrieri nu era filosofică, deși el a folosit adeseori tehnici filosofice pentru a demola argumentele

Respect pentru o Claritate și concizia, de așteptat în lucrările lui Russell, sunt bine ilstrate de propria relatare a încercării sale de a introduce metodele demonstrative ale matematicii și ale științei în arii tematicе tradițional rezervate speculației vagi. Iată ce spune Russell într-o caracteristică notă autobiografică: „Îmi place precizia. Îmi plac contururile limpezi. Urăsc imprecizia cetoasă“.

El dezvăluie că și pe când avea 11 ani refuza să accepte ceea ce tradiția făcuse să pară tot atât de indestructibil precum granitul. Fratele său a fost de acord să-l învețe geometrie, despre care Russell auzise că „demonstra lucruri“. Când fratele său i-a spus că axiomele euclidiene *nu pot fi demonstrate*, speranțele lui de a găsi o cunoștință certă s-au năruit cu totul.

Textele care urmează stârnesc apetitul pentru lectura autobiografiei complete, a cărei publicare a fost amânată de Russell, din motive lesne de înțeles.

Capitolul 1 Reminiscențele mele religioase

Părinții mei, Lord și Lady Amberley, scandalizau la vremea lor din pricina opinioilor progresiste în materie de politică, teologie și morală. Când mama a murit în 1874, a fost înmormântată fără nicio ceremonie religioasă, în grădina casei lor din Wye Valley. Tatăl meu avea de gând să fie înmormântat și el tot acolo, dar, când a murit în 1876, dorința i-a fost nesocotită și amândoi au fost mutați în cripta familiei de la Chenies. Conform testamentului lăsat de tatăl meu, urma ca fratele meu și cu mine să-i avem drept tutori pe doi amici de-ai lui, care îi împărtășeau opinioile, dar testamentul a fost anulat și Tribunalul din Chancery ne-a dat în grija bunicilor mei. Bunicul, omul de stat, a murit în 1878 și profilul educației mele a fost decis de văduva lui. Era o prezbiteriană scoțiană, care a devenit treptat unitariană. Am mers alternativ la școala duminicală a bisericii parohiale și la cea a bisericii prezbiteriene, în vreme ce acasă învățam dogmele unitariene. Nu erau propovăduite pedeapsa eternă și adevărul literal al Bibliei și nu exista un cult sabatic, în afara unei sugestii de evitare a jocului de cărți dumînica, născută din teama că servitorii ar putea fi scandalizați. Dar, în alte privințe, morala era austera și se susținea că, în mod cert, conștiința, care este glasul lui Dumnezeu, este o călăuză infailibilă în fața tuturor dilemelor practice.

Am avut o copilărie solitară, întrucât fratele meu era cu șapte ani mai mare decât mine, iar eu nu am mers la școală. În

consecință, am avut mult timp liber pentru meditație și, pe la 14 ani, gândurile mi s-au îndreptat spre teologie. În următorii patru ani am respins, succesiv, libertatea voinței, nemurirea sufletului și credința în Dumnezeu și cred că, pe parcurs, am suferit mult, deși, în cele din urmă, am descoperit că eram mai fericit decât fusesem cât timp nu m-au părăsit îndoielile. Privind în urmă, cred că singurătatea avea mult mai mult de-a face cu nefericirea mea decât dificultățile teologice, căci în toată această perioadă nu am spus nimănui un cuvânt legat de religie, cu excepția de scurtă durată a unui meditator agnostic, care a fost rapid concediat, probabil fiindcă nu descuraja lipsa mea de ortodoxie.

Ceea ce m-a făcut să păstrez tăcerea a fost în primul rând teama de ridicol. La 14 ani am căpătat convingerea că principiul fundamental al eticii ar trebui să fie promovarea fericirii omenești și, la început, această idee mi s-a părut atât de evidentă prin ea însăși, încât am presupus că aceasta trebuie să fie opinia universală. Pe urmă, spre surpriza mea, am descoperit că era o concepție socotită neortodoxă și că se numea utilitarism. Am anunțat, fără îndoială cu o anumită plăcere în pronunțarea acestui lung cuvânt, că eram utilitarian; dar anunțul meu a fost întâmpinat cu zâmbete batjocoroitoare. Multă vreme, bunica mea nu a pierdut nicio ocazie să-mi prezinte ironic cazuri de perplexitate etică, provocându-mă să le rezolv pe baza principiilor utilitariste. Pregătind Amberley Papers, am descoperit cu surpriză că un unchi de-al meu fusese, în tinerețe, supus de ea aceluiasi tratament, pe aceeași temă. În cazul meu, rezultatul a fost hotărârea de a-mi păstra gândurile pentru mine; neîndoienic, în cazul lui, s-a întâmplat același lucru. Pretins amuzant, dar, în realitate, o expresie de ostilitate, ridicoul era arma favorită – cea mai rea cu puțință, în afară de cruzimea efectivă, în comportamentul față de cei tineri. Când am început să fiu interesat de filosofie – domeniul care, dintr-un motiv oarecare, era socotit eretic –, mi s-a spus că întregul domeniu se poate rezuma astfel: „Ce-i mintea? – O materie neimportantă. Ce-i

materie? – Scoateți-o din minte“.* După a cincisprezecea sau a șaisprezecea repetare a acestei remarci, a încetat să mă mai amuze.

Cu toate acestea, în ceea ce privește majoritatea subiectelor, atmosfera era liberală. De exemplu, darwinismul era acceptat ca o teorie de la sine înțeleasă. Pe când aveam 13 ani, am avut o meditație elvețiană foarte ortodoxă, care, în replică la ceva ce spusesem, a rostit cu multă sinceritate: „Dacă ești darwinist, te compătimesc, căci un om nu poate fi darwinist și creștin totodată“. Atunci nu credeam în incompatibilitatea dintre cele două convingeri, dar îmi era deja împedite că, dacă ar trebui să aleg, l-aș alege pe Darwin.

Până să merg la Cambridge, nu știam aproape nimic despre curentele de gândire contemporane. Am fost influențat de Darwin și apoi de John Stuart Mill, dar mai mult decât oricare dintre ei și-a influențat studiul dinamicii; de fapt, concepția mea era mai degrabă aceea a unui cartesian din secolul al XVII-lea sau al XVIII-lea decât viziunea unui postdarwinist. Mi se părea că toate mijlocurile materiei erau determinate de legi fizice și că, foarte probabil, acest principiu era valabil în corpul omenesc la fel ca în orice altă formă de materie. Fiind pasionat de religie și neputând să discut despre ea, mi-am notat gândurile cu litere grecești într-un caiet intitulat „Exerciții de limba greacă“, în care, pentru a face camuflajul că mai complet, am adoptat un sistem original de scriere fonetică. La 15 ani, am scris în acest caiet: „Începând cu [ ] despre libertatea voinței, nu există nicio linie clară de demarcare între om și protozoar. Prin urmare, dacă acordăm omului voință liberă, trebuie să i-o acordăm și protozoarului. Este foarte greu de făcut. Așadar, dacă nu suntem dispuși să-i atribuim voință liberă protozoarului, atunci nu trebuie să-i fie atribuită nici

* Oricât ne-am strădui, este imposibil de redat satisfăcător în românăște înțeaga savoare și concizie a textului original: „What is mind? – No matter. What is matter? – Never mind“ (n.t.).

Până la 18 ani am continuat să cred într-o divinitate deistă, deoarece argumentul cauzei prime mi se părea irefutabil. Pe urmă, din *Autobiografia* lui John Stuart Mill am aflat că tatăl său, James Mill, i-a explicitat respingerea acestui argument – anume, faptul că nu dă niciun răspuns la întrebarea „Cine l-a făcut pe Dumnezeu?“ Este curios că Mill trebuie să mă fi influențat atât de mult, căci a fost un prieten apropiat al părinților mei și sursa multoră dintre opiniile lor, dar eu nu am aflat acest lucru decât mult mai târziu. Fără să știu că pășeam pe urmele tatălui meu, am citit, înainte de-a merge la Cambridge, *Logica și Economia politică* de Mill, pe care le-am conspectat amănunțit, exersând arta de a exprima esența fiecărui paragraf într-o singură propoziție. Mă interesau deja principiile matematicii și eram profund nemulțumit de assimilarea matematicii pure cu știința empirică – o viziune universal abandonată în prezent.

În toată adolescență am citit mult și divers, dar, întrucât mă bazam în primul rând pe biblioteca bunicului meu, puține dintre cărțile citite erau contemporane cu mine. Cărțile lui alcătuiau o colecție bizără. În minte, ca fiind importante pentru mine, *Istoria creștinătății* de Milman și cărțile scrise de Gibbon, Comte, Dante, Machiavelli, Swift și Carlyle; dar, mai presus de toți, Shelley – pe care însă, deși era născut în aceeași lună ca și bunicul meu, nu l-am găsit pe rafturile bibliotecii sale.

Abia la Cambridge am devenit conștient de lumea modernă – vreau să spun lumea care era modernă la începutul anilor 1890: Ibsen și Shaw, Flaubert și Pater, Walt Whitman, Nietzsche etc.

Dar nu cred ca vreunul dintre ei să fi exercitat o mare influență asupra mea, cu posibila excepție a lui Ibsen. Oamenii care mi-au schimbat opiniile în acea perioadă au fost aceștia doi: mai întâi McTaggart într-o direcție și, pe urmă, după ce am intrat în corpul profesoral, G.E. Moore în direcția opusă. McTaggart m-a făcut hegelian, iar Moore m-a făcut să revin la opiniile pe care le avusesem înainte de a merge la Cambridge. Cea mai mare parte din ceea ce am învățat la Cambridge a trebuit să fie dezvățat mai târziu; în ansamblu, ceea ce am învățat de unul singur în vechea bibliotecă s-a dovedit mai solid.

În Anglia, influența idealismului german nu a fost niciodată semnificativă în afara universităților, dar în mediul academic, pe când eram Tânăr, exercita o dominație aproape totală. Green și Caird au convertit Oxfordul, iar Bradley și Bosanquet – cei mai importanți filosofi britanici în anii 1890 – erau de acord cu Hegel mai mult decât cu oricare alt filosof, chiar dacă, dintr-un motiv pe care nu-l cunosc, abia dacă l-au menționat în scrierile lor. La Cambridge, Henry Sidgwick încă reprezenta tradiția benthamiană, iar James Ward era kantian; dar cei mai tineri – Stout, Mackenzie și McTaggart – erau, în grade variabile, hegelieni.

Acceptarea lui Hegel era compatibilă cu atitudini foarte diferite față de dogmele creștine. În filosofia lui, nimic nu se susține și fi pe deplin adevărat și nimic nu se consideră întru totul fals; ceea ce se poate exprima posedă numai un adevăr limitat și, de vreme ce oamenii trebuie să vorbească, nu-i putem condamna dacă nu spun tot adevărul și numai adevărul. Conform lui Bradley, tot ceea ce putem face este să spunem lucruri care sunt „corigibile nu din punct de vedere intelectual“ – progresul ulterior fiind posibil numai printr-o sinteză de emoție și gândire, care, odată înfăptuită, ne va face să nu mai spunem nimic. Ideile au grade de adevăr, mai mari sau mai mici, în funcție de stadiul în care survin în dialectică. Dumnezeu posedă mult adevăr, întrucât apare târziu în desfășurarea dialectică; dar nu posedă întregul adevăr, de vreme ce este înghițit de Ideea Absolută. Aripa dreaptă a hegelienilor accentua adevărul din conceptul de Dumnezeu, aripa stângă

Respect pe sublinia falsitatea din el și fiecare aripă era fidelă Maestrului. Dacă un hegelian german ocupa o poziție servilă, își amintea cu cât este mai adevărat conceptul de Dumnezeu față de, să zicem, multimea zeităților antice; dacă devinea funcționar de stat, își amintea de și mai înaltul adevăr al Ideii Absolute, a cărei copie pământescă era statul prusac.

În Anglia, aproape toți profesorii hegelieni de filosofie aparțineau aripii stângi. „Religia”, spunea Bradley, „este practică și, prin urmare, este încă dominată de ideea de Dumnezeu; iar esența acestei idei conține o contradicție nerezolvată. Religia este însă nevoie să păstreze aspecte ireductibile, care, luate ca atare, nu pot fi unificate; și există, pe scurt, printr-un soi de perpetue oscilații și compromisuri.” Nici Bradley, nici Bosanquet nu credeau în nemurirea personală. Pe când citem filosofie, Mackenzie afirmase într-un articol că „un Dumnezeu personal este, într-un anumit sens, o contradicție în termeni”; ulterior, a fost unul dintre examinatorii mei. Atitudinea acestor oameni față de religie nu era, aşadar, una pe care ar fi putut să o aprobe ortodoxia, dar nu era cătușii de putin una ostilă: ei susțineau că religia este un ingredient esențial al adevărului și eronată numai dacă era admisă drept întregul adevăr. Genul de concepție pe care o adoptasem eu anterior – „ori există un Dumnezeu, ori nu există și, probabil, a doua afirmație” – li se părea foarte rudimentară; opinia corectă, ar fi spus ei, era că, dintr-un punct de vedere, există un Dumnezeu, iar din alt punct de vedere, nu există, însă din cel mai înalt punct de vedere nu se poate spune nici că există, nici că nu există. Prin firea mea „rudimentară”, nu am reușit niciodată să ating această culme a subtilității.

McTaggart, care a dominat concepția filosofică a generației mele de la Cambridge, era special printre hegelieni sub variii aspecte. Era mai devotat decât ceilalți metodei dialectice și o susținea chiar și în amănuntele ei. Spre deosebire de unii adepti ai școlii hegeliene, era categoric în afirmarea anumitor lucruri și în negarea altora; se definea drept ateu, dar credea cu fermitate în nemurirea personală, fiind convins că posedă o demonstrație logică a fenomenului. Era cu patru ani mai vîrstnic decât mine și,

în primul meu trimestru*, era președintele Sindicatului studențesc. Amândoi eram atât de timizi, încât, la vreo două săptămâni după sosirea mea la colegiu, când mi-a făcut o vizită, nu a avut curaj să intre, iar eu nu am avut curaj să-l invit înăuntru, aşa că a rămas în fața ușii preț de cinci minute. Totuși, în scurt timp, am ajuns să discutăm despre filosofie, și timiditatea lui s-a risipit. Am aflat că tot ceea ce gândisem eu despre etică, logică și metafizică se considera a fi respins de o tehnică absconsă, care m-a zăpăcit total; și că, prin aceeași tehnică, se putea demonstra că ar trebui să trăiesc veșnic. Am aflat că pentru cei în vîrstă este o absurditate, pe când ei tineri găsesc că este o tehnică rațională, aşa că am decis să o studiez cu simpatie și, o vreme, am crescut în ea, mai mult sau mai puțin. La fel a crescut, pentru scurt timp, și G.E. Moore. Dar el a descoperit că filosofia hegeliană este inaplicabilă meselor și scaunelor, iar eu am descoperit că este inaplicabilă în matematică; însă, cu ajutorul său, am sărit peste ea și am revenit la simțul comun, cumințit de logica matematică.

Atmosfera intelectuală din anii 1890 era foarte diferită de cea din tinerețea tatălui meu: în unele privințe mai bună, dar în multe altele mai rea. Printre tinerii talentați nu mai exista nicio preocupare față de amănuntele credinței creștine; aproape toți erau agnosiți și nu-i interesau discuțiile despre natura divină a lui Hristos ori despre detaliile interpretării critice a Bibliei. În minte că am avut un sentiment de dispreț când am aflat că, în tinerețe, dorind să știe dacă Dumnezeu există, Henry Sidgwick a socotit că trebuie, ca prim pas, să învețe limbile semitice, ceea ce mi s-a părut că reprezintă o insuficientă înțelegere a relevanței logice. Dar, aidomă celor mai mulți dintre prietenii mei, și eu doream să aud un argument metafizic în favoarea sau împotriva lui Dumnezeu, a nemuririi sau a voinței libere; și numai după ce am dobândit o nouă logică am înceitat să cred că astfel de argumente merită să fie analizate.

* În original, *term*; la Oxford și la Cambridge, anul academic este împărțit nu în două semestre, ca peste tot în restul lumii, ci în trei trimestre – primul până la Crăciun, al doilea până la Paști și ultimul până la începutul verii (n.t.).